

УДК 159.9

*Бутко О.О., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: loki.butko@mail.ru;*

*Кучеренко С.М., к. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Kucherenko@nuczu.edu.ua*

## ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АГРЕСИВНОСТІ ГІРСЬКИХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Проведений аналіз наукових досліджень присвячених професійній агресії дозволяє стверджувати, що вона здебільшого розглядається, як відсутність прагнення враховувати почуття, права і інтереси підлеглих, прихильності до «каральних» впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування, значно менш вивчається з боку позитивного впливу на виконання професійних функцій особливо в екстремальних умовах. Встановлено, що частота агресивних «спалахів» в поведінці людей збільшується в залежності від особливостей і умов зовнішнього середовища. Професійна діяльність рятувальників гірничорятувальних загонів є важливою, має свої особливості пов'язані з великим ризиком їх професійна агресивність пов'язана з особливостями роботи та мотивами її виконання. Як правило, вони дотримуються традиційно чоловічого стилю поведінки з рисами агресивності. Агресивність, реакції протесту ретельно контролюються, невдоволення проявляється тільки при наявності формального приводу, здебільшого їх професійна агресивність направлена на якість виконання професійного завдання. Фахівець завжди знаходиться в трохи більш напруженому стані, ніж звичайна людина. Без відповідної підготовки ця ситуація веде до того, що людина, яка працює в такій професії, втрачає психологічне та фізичне здоров'я. Особливістю дезадаптивних станів функціональних систем рятувальників є її поєднання і формування на тлі вираженого психоемоційного напруження і несприятливої клімато-географічної обстановки.

*Ключові слова:* професіограма, психограма, професійна агресивність, гірські рятувальники, професійна деформація, психологія, професійна діяльність.

Проведенный анализ научных исследований посвященных профессиональной агрессии позволяет утверждать, что она в основном рассматривается, как отсутствие стремления учитывать чувства, права и интересы подчиненных, приверженности «карательных» действий, в требовании безоговорочного подчинения, значительно меньше изучается со стороны положительного влияния на выполнение профессиональных функций, особенно в экстремальных условиях. Установлено, что частота агрессивных «вспышек» в поведении людей увеличивается в зависимости от особенностей и условий внешней среды. Профессиональная агрессивность горных спасателей связана с особенностями их работы и мотивами ее выполнения. Профессия горных спасателей является важной и имеет свои особенности, она связана с большим риском. Как правило, горные спасатели придерживаются традиционно мужского стиля поведения с чертами агрессивности. Агрессивность, реакции протеста тщательно контролируются, недовольство проявляется только при наличии формального повода. Специалист всегда находится в несколько более напряженном состоянии, чем обычный человек. Без соответствующей подготовки эта ситуация ведет к тому, что человек, который работает в такого типа профессии, теряет психологическое и физическое здоровье.

Особенностью дезадаптивных состояний функциональных систем спасателей является ее сочетание и формирование на фоне выраженного психоэмоционального напряжения и неблагоприятной климато-географической обстановки.

*Ключевые слова:* профессиограмма, психограмма, профессиональная агрессивность, горные спасатели, профессиональная деформация, профессиональная деятельность.

**Постановка проблеми.** Професійна агресивність у гірських рятувальників була, є і буде актуальна доти, поки існують людські взаємини особисті, трудові. Вплив професійної діяльності на формування особистості почали вивчати в кінці 19 століття. Спосіб життя який розташовує і формує відповідну модель поведінки, яка зберігається у рятувальників в процесі виконання службових обов'язків, в неробочий час і навіть після звільнення з ДСНС. Постійні стресові ситуації, відношення людей до роботи рятувальників, а часом і не повага їх сприяють розвитку психічного перенапруження, придушення емоцій, зародженню внутрішніх конфліктів. Професійна агресія проявляється у відсутності прагнення враховувати почуття, права і інтереси інших людей, прихильності до « каральних » впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування. Агресивність як професійна деформація виявляється у рятувальників з ростом стажу роботи, коли посилюються стереотипи мислення, зменшуються самокритичність і здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Встановлено, що частота агресивних «спалахів» в поведінці людей збільшується в залежності від особливостей і умов зовнішнього середовища. Так, в задусі, спеці і тісноті люди стають більш дратівливими і агресивними. Важливо вивчити агресивність рятувальників в таких умовах діяльності їх агресивний стан, особливості формування і прогнозування на цій основі успіху виконання їх професійної діяльності.

Тема є цікавою і важливою оскільки гірські рятувальники мають справу з складними спелеологічними умовами та з великим ризиком і на фоні цього мають рятувати людей. Такі умови призводять до різного роду професійних зрушень, одним з яких є професійна агресивність.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Розробці теорії професійної агресивності значна увага приділяється в роботах Агаджаняна Н.А., Арадахова Ш.Г., Берона Р., Єгоріна С.В., Зеєра Є. Ф., Нотова С.В., Річардсона Д., Саманькова М. А. та інших. Так в працях Агаджанян Н.А., Нотова С.В. значна увага приділялася вивченню стресу, фізіологічних та екологічних аспектів професійної діяльності фахівців. Арадахов Ш.Г. проводив дослідження змісту гірського туризму та здійснював розробку методики базової підготовки до нього. В працях Берона Р., Річардсона Д. досліджувалися різні сторони агресії особистості. Єгорін С.В. вивчав особливості рятувальної служби в горах та її організації у сучасних умовах.

**Мета статті.** Вивчення існуючого стану проблеми професійної агресивності гірських рятувальників.

**Виклад основного матеріалу.** Гірські пошуково-рятувальні загони ДСНС України професійні загони, які призначені для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, що сталися в горах, печерах, на гірських річках, що (або) викликані туристичною діяльністю, і мають відповідно підготовлений і забезпечений особовий склад.

Задля вивчення агресивності гірських рятувальників спочатку необхідно розглянути їх професіограму – детальну характеристику професійної діяльності із зазначеними умовами виробничого середовища, послідовністю, тривалістю та частотою кожної робочої операції, важкістю та напруженістю трудового процесу тощо.

Професіограма дозволяє:

1) виявити відповідність умов і характеру праці фізіологічним і психологічним можливостям людини, вплив на нього виробничих факторів;

2) розробити комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію умов праці, ергономічну раціоналізацію робочих місць, підвищення працездатності, профілактику виробничого травматизму і професійних захворювань [9].

Складовою частиною професіограми гірських рятувальників є психодіагностика, в котрій надається опис структури професійно важливих психологічних якостей рятувальника, симетричних (адекватних) або невідповідних об'єктивним вимогам професійної діяльності [7].

Виділяють наступні властивості і якості особистості гірських рятувальників:

1. Властивості сприйняття: стійкість функцій аналізаторів і якості сприйняття (зорового, слухового, тактильного, сприйняття форми, розмірів, віддаленості, швидкості і т.п.);

2. Особливості вищих психічних функцій: добре розвинене просторове мислення; увага характеризується необхідністю великого обсягу, швидкого перемикавання і розподілу в умовах відволікаючих впливів і дефіциту часу; здатність швидко орієнтуватися в новій і незнайомій обстановці, оцінити ступінь важливості інформації, що надходить;

3. Психомоторні властивості і фізичні якості: гарна фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми; нормальна координація рухів, стійкість до тремору; здатність використовувати мускульну силу як вибухового, так і статичного характеру;

4. Особистісні особливості: високий рівень суб'єктивного контролю; емоційна стабільність; толерантність до стресу і фрустрації; середній рівень особистісної та ситуативної тривожності; стеничність реакцій на складності і небезпека; помірна схильність до ризику; впевненість в собі; формування основних завдань та індивідуальних планів професійного розвитку.

5. Соціально-психологічні якості: вміння працювати в команді.

Як правило, гірські рятувальники дотримуються традиційно чоловічого стилю поведінки з рисами агресивності. Агресивність, реакції протесту ретельно контролюються, невдоволення проявляється тільки при наявності формального приводу [4].

Особливістю дезадаптивних станів функціональних систем рятувальників є її поєднання і формування на тлі вираженого психоемоційного напруження і несприятливої клімато-географічної обстановки.

Підвищення рівня стресу і психоемоційної напруги визначає необхідність регулярних реабілітаційних заходів, що дозволить найбільш ефективно коригувати порушення і відновлювати стабільний психічний стан для збереження індивідуального здоров'я і професійного довголіття рятувальників [1].

Постійне стресове навантаження в таких професіях обумовлено дією двох чинників:

1. Роботою в умовах дії стресогених чинників;
2. Необхідністю постійно підтримувати високий рівень готовності до негайних дій.

Таким чином, фахівець завжди знаходиться в трохи більш напруженому стані, ніж звичайна людина. Без відповідної підготовки ця ситуація веде до того, що людина, яка працює в такій професії, втрачає психологічне та фізичне здоров'я.

Такі наслідки обумовлені в першу чергу вимогами до професії та підготовки фахівців до роботи в надзвичайних ситуаціях. Головними факторами у підготовці спеціалістів є гірна та спелеологічна (робота у печерах та шахтах) підготовка.

Гірська та спелеологічна підготовка має свої особливості в залежності від класу та розряду вимоги до гірських рятувальників і включає в себе ряд вимог які в свою чергу діляться на те що рятувальник повинен знати і те що він повинен робити. Ці вимоги представлені у таблиці 1.

Отже, виходячи з цього можна припустити, що професійна агресивність гірських рятувальників в першу чергу пов'язана з вимогами до професії, що обумовлюється умовами роботи, стресу що її супроводжує та вимогами до спеціаліста.

Професійної діяльності рятувальників характерні і такі особливості, як аритмічність процесу служби і нерівномірність інтенсивності праці, які пояснюються випадковістю виникнення надзвичайної ситуації, а також різними їх видами і масштабами наслідків. Дані особливості також призводять до збільшення емоційної напруженості і сприяють її накопичення.

Специфіка діяльності рятувальника викликає у нього як необхідність перебувати в постійній бойовій готовності з одного боку, так і неможливість планувати всю свою діяльність з іншою. Рятувальник ніколи не може знати достовірно, чи станеться в певний час надзвичайної ситуації чи ні, яка, і які будуть її масштаби. Така невизначеність також

породжує напруженість, яка зростає при отриманні сигналу тривоги, а потім і в ході ліквідації надзвичайної ситуації.

Таблиця 1

Гірська та спелеологічна підготовка рятувальників включає в себе:

<b>Гірська підготовка рятувальників 3 класу</b>	
<b>Повинен знати:</b>	<b>Повинен вміти:</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Основні елементи гірського рельєфу і печер;</li> <li>- Термінологію, яка використовується в альпінізмі і спелеології;</li> <li>- Фактори природного середовища, що негативно впливають на організм людини;</li> <li>- Ознаки зміни погоди;</li> <li>- Прийоми і способи пересування в горах і печерах;</li> <li>- Прийоми і способи пошуку потерпілих в результаті сходу снігових лавин, обвалів, зсувів, селів;</li> <li>- Прийоми і способи вилучення постраждалих з тріщин, з-під снігу, льоду, з печер;</li> <li>- Способи транспортування;</li> <li>- Правила безпечної поведінки в горах і печерах.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Здійснювати пошуково-рятувальні роботи при ліквідації наслідків обвалів, зсувів, селів, снігових лавин, користуватися гірським і спелеологічним спорядженням;</li> <li>- Пересуватися в умовах гірського рельєфу і в печерах;</li> <li>- Організовувати страховку і самострахування;</li> <li>- Орієнтуватися на місцевості і по ямах,</li> <li>- Швидко пристосовуватися до екстремальних умов;</li> <li>- Застосовувати прийоми виживання і підтримки життєдіяльності;</li> <li>- Надавати постраждалим першу допомогу і транспортувати їх.</li> </ul>
<b>Гірська підготовка рятувальників 2 класу</b>	
<b>Повинен знати:</b>	<b>Повинен вміти:</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Вимоги, що пред'являються до рятувальника 3 класу;</li> <li>- Кліматичні і ландшафтні особливості гірських районів України і ближнього зарубіжжя;</li> <li>- Порядок організації руху пошуково-рятувальної групи в умовах гірського рельєфу і в печерах;</li> <li>- Прийоми і способи пересування і транспортування постраждалих на будівлях і спорудах міської та промислової забудови;</li> <li>- Правила організації зв'язку пошуково-рятувальної групи з іншими групами і керівником пошуково-рятувальних робіт;</li> <li>- Основи застосування авіації при виробництві пошуково-рятувальних робіт в горах.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Оцінювати обстановку і самостійно приймати рішення;</li> <li>- Керувати пошуково-рятувальною групою при веденні пошуково-рятувальних робіт в горах і печерах;</li> <li>- Організовувати і вимагати дотримання заходів безпеки членами групи при пересуванні в умовах гірського рельєфу і при роботі в умовах міської і промислової забудови;</li> <li>- Організовувати пристрій посадочних майданчиків для вертольотів силами пошуково-рятувальної групи;</li> <li>- Організовувати і керувати висадкою групи з вертольота і підйомом на нього постраждалих;</li> <li>- Керувати організацією переправи через гірські річки силами пошуково-рятувальної групи;</li> <li>- Аналізувати роботу свою і товаришів;</li> <li>- Організовувати бівак групи і її побут.</li> </ul>

<b>Гірська підготовка рятувальників 1 класу</b>	
<b>Повинен знати:</b>	<b>Повинен вміти:</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Вимоги, що пред'являються до рятувальників 2 класу;</li> <li>- Порядок організації пошуково-рятувальних робіт в горах і печерах;</li> <li>- Порядок організації зв'язку між пошуково-рятувальними групами і керівником пошуково-рятувальних робіт;</li> <li>- Порядок взаємодії з авіацією і способи її використання.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Складати план проведення пошуково-рятувальних робіт;</li> <li>- Керувати пошуково-рятувальними роботами в горах і печерах;</li> <li>- забезпечувати безпеку;</li> <li>- Прогнозувати умови ведення пошуково-рятувальних робіт;</li> <li>- Організовувати взаємодію з авіацією і найбільш ефективно її використання;</li> <li>- Здійснювати транспортування потерпілого в поодиночці підручними засобами;</li> <li>- Підтримувати нормальний психологічний клімат у пошуково-рятувальному загоні.</li> </ul>
<b>Гірська підготовка рятувальників міжнародного класу</b>	
<b>Повинен знати:</b>	<b>Повинен вміти:</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Вимоги, що пред'являються до рятувальників 1 класу;</li> <li>- Кліматичні і ландшафтні особливості гірських районів світу;</li> <li>- Міжнародні умовні знаки і сигнали, використовувані при веденні пошуково-рятувальних робіт;</li> <li>- Структуру пошуково-рятувальних формувань зарубіжних країн.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Організовувати і координувати пошуково-рятувальні роботи інтернаціональної угруповання;</li> <li>- Забезпечувати взаємодію з місцевою владою в районі ведення робіт;</li> <li>- Забезпечувати нормальні міжнародні відносини всередині інтернаціональної угруповання [8].</li> </ul>

Рятувальники часто стикаються з людськими трагедіями, а придушення пов'язаних з цим емоцій також підсилює внутрішню напруженість.

Істотним несприятливим фактором є і періодичне порушення нормального режиму сну-неспанья, що виникає у зв'язку з чергуваннями і в ході ліквідації надзвичайної ситуації. Слід зазначити, що різні по-різному здатні переносити тривале неспанья, і періодичне позбавлення нічного сну може приводити деяких до тривалих розладів всього циклу «сон-неспанья», що негативно позначається на психоемоційному стані [2].

Виходячи з цього можна припустити, що професійна агресивність гірських рятувальників пов'язана насамперед з бажанням рятувати людей. А ось прояви такого виду агресивності можуть бути різноманітні. Ставлення до агресивності в суспільстві неоднозначне. З одного боку, агресивність необхідна людині, щоб освоювати світ, здобувати знання, проявляти будь-яку активність, захищати себе та інших, з іншого боку агресивність засуджується. Професійна агресія проявляється у відсутності прагнення враховувати почуття, права і інтереси підлеглих, при-

хильності до « каральних » впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування. Агресивність як професійна деформація виявляється у керівників з ростом стажу роботи, коли посилюються стереотипи мислення, зменшуються самокритичність і здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації [5].

У загальному розумінні, професійна деформація особистості являє собою зміну якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки), які наступають під впливом тривалого виконання професійної діяльності. На рівні особистості професійна деформація особливо поширена серед представників професій типу «людина-людина» [6].

Встановлено, що частота агресивних «спалахів» в поведінці людей збільшується в залежності від особливостей і умов зовнішнього середовища. Так, в задусі, спеці і тісноті люди стають більш дратівливими і агресивними.

Агресію ділять на невмотивовану або мотивовану. У агресії першого типу є мета і вона - лише інструмент для досягнення цієї мети. Наприклад, якщо в темному підворітті на Вас нападають, а у відповідь Ви наносите удар, то це буде акт інструментальної невмотивованої агресії, метою якої є не мотив нанесення шкоди не заради шкоди, а за для порятунку життя [3].

Тож у нашому випадку професійна агресивність рятувальників пов'язана з рятуванням життя і вона є мотивованою. Мотивом у даному випадку виступає притримування правил безпеки і проведення операцій з порятунку людей.

**Висновки.** Професія гірських рятувальників та має свої специфічні особливості: мотиви, великий ризик при виконанні завдань, особливості прояву професійної агресивності тощо, пов'язані з відмінностями їх професійних функцій від діяльності інших працівників ДСНС України. Ураховуючи особливості професійної діяльності гірських рятувальників пов'язані з підвищеним рівнем стресу і психоемоційної напруги, несприятливою клімато-географічною обстановкою рядом інших складнощів тощо, потрібно здійснювати її систематичне психологічне забезпечення.

Необхідно зазначити, що феномен професійної агресивності недостатньо досліджень в працях сучасних психологів, а це говорить про необхідність більш ретельно вивчати цю проблематику. Тому подальшою нашою метою є вивчення особливостей професійної агресивності гірських рятувальників.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Агаджанян Н. А. Стресс, физиологические и экологические аспекты адаптации, пути коррекции : [монография] / Н. А. Агаджанян, С. В. Нотова. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2009. – С. 128–154.

2. Арадахов Ш. Г. Содержание и методика базовой подготовки в горном туризме / Ш. Г. Арадахов. – Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб., 2010. – С. 23.
3. Берон Р. Агрессия. / Р. Берон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – С. 25–32.
4. Егорин С. В. История спасательной службы в горах и ее организация в современных условиях / С. В. Егорин, Б. Г. Лунев // Вестник безопасности. – 2009. – № 4. – С. 22–24.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд, перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2003. – 336 с.
6. Професійні деформації особистості в системі соціального забезпечення / М. А. Саманьков // Молодий вчений. – 2015. – №21. – С. 733–735.
7. Cole Charlie The Psychogram Course / Charlie Cole // Handwriting Analysis Workshop Unlimited. – Campbell CA : 1961–1968. – P. 65.
8. <http://sajt-spasatel.ru/gornaya-podgotovka.html>
9. [http://labor\\_protection.academic.ru/1281](http://labor_protection.academic.ru/1281)

#### **ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Agadzhanjan N. A. Stress, fiziologicheskie i jekologicheskie aspekty adaptacii, puti korekcii : [monografija] / N. A. Agadzhanjan, S. V. Notova. – Orenburg : IPK GOU OGU, 2009. – S. 128–154.
2. Aradahov Sh. G. Soderzhanie i metodika bazovoj podgotovki v gornom turizme / Sh. G. Aradahov. – Ros. gos. ped. un-t im. A.I. Gercena. – SPb., 2010. – S. 23.
3. Beron R. Agressija. / R. Beron, D. Richardson. – SPb. : Piter, 2001. – S. 25–32.
4. Egorin S. V. Istorija spasatel'noj sluzhby v gorah i ee organizacija v sovremennyh uslovijah / S. V. Egorin, B. G. Lunev // Vestnik bezopasnosti. – 2009. – № 4. – S. 22–24.
5. Zeer Je. F. Psihologija professij / Je. F. Zeer. – 2-e izd, pererab. i dop. – M. : Akademicheskij Proekt, 2003. – 336 s.
6. Profesijni deformacii osobistosti v sistemi social'nogo zabezpečennja / M. A. Saman'kov // Molodij vchenij. – 2015. – №21. – S. 733–735.
7. Cole Charlie The Psychogram Course / Charlie Cole // Handwriting Analysis Workshop Unlimited. – Campbell CA : 1961–1968. – R. 65.
8. <http://sajt-spasatel.ru/gornaya-podgotovka.html>
9. [http://labor\\_protection.academic.ru/1281](http://labor_protection.academic.ru/1281)